

DEFTERDAR SEYFİ ÇELEBİ'NİN KOZMOGRAFYASINDA SİBİR HANLIĞI'NIN TASVİRİ (XVI. YÜZYILIN İKİNCİ YARISI)* Description of the Siber Khanate in the Cosmography of Defterdar Seyfi Çelebi (2nd Half of the 16th Century)

İlya V. ZAYTSEV**

çev. Serkan ACAR***

Osmanlı İmparatorluğu sultanlarının Şibanî Özbekler ile doğrudan doğruya temasa geçtikleri malumdur. 1502 yılında kurulan Safevî Devleti, bir taraftan hasmı Türkiye diğer taraftan da Muhammed Şibanî Han'ın devleti ile karşı karşıya gelmişti. Şah İsmail, Özbekler ve Türkler için müşterek düşman olduğundan ötürü, Şibanîler ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki diplomatik ilişkilerin inkişafı için uygun şartlar zuhur etmişti. 1510 yılında Horasan için verilen mücadelede, Merv'in düşüşünü müteakip Şibanî Han'ın içine saman doldurulmuş başının, Şah İsmail'in emriyle, gözdağı vermek amacıyla İstanbul'a gönderilmesi bir tesadüf sonucu değildi¹. Sultan Selim, Çaldıran Ovası'nda Kızılbaşlara karşı zafer kazandıktan sonra Hoy şehriden Venedik doçuna, oğlu Süleyman'a, Kırım hanına ve yine Özbek Hanı Ubeydullah'a zaferini bildiren fermanlar gönderdi². Galip ihtimalle, Sibir Cucileri (Şibanîleri) ile Osmanlı sultanları arasında da böyle bir temas mevcuttu.

* Илья В. Зайцев, «Описание Сибирского Ханства в Космографии Дефтердара Сейфи Челеби (Вторая Половина XV в.)», Илья В. Зайцев, **Между Москвой и Стамбулом Джучидские Государства, Москва и Османская Империя (Начало XV– Первая Половина XVI вв.)**, Москва, 2004, с. 174-180.

** Prof. Dr., Rusya Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü, Moskova, Rusya.

*** Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı.

¹ İlginçtir ki Çaldıran Savaşı sonrasında Şah İsmail, Mısır sultanı ile ittifakını sona erdirmiş ve onun yenine Osmanlı karşıtı eğilimler gösteren Dulkadirli Alaüddeve Beg'i himaye etmiştir. Fakat Şubat 1515'te Tebriz'den dönen Osmanlı ordusu Dulkadiroğulları Beyliği'ne karşı gönderilmiş ve Mayıs ayında Mısır ile hemhudut olan bu devletin toprakları Osmanlı İmparatorluğu'na dâhil edilmiştir. Alaüddeve'nin başı ise Mısır Sultanı El-Eşref Kansu el-Gavri'ye gönderilmiştir. (O. A. Efendiyev, **Образование Азербайджанского Государства Сефевидов v Наçале XVI Века**, Bakü, 1961, s. 111).

² J. von Hammer, **Geschichte des Osmanischen Reiches**, Bd. 3. Pest, 1828, s. 203; O. A. Efendiyev, **a.g.e.**, s. 118.

Maalesef Moskova ile Sibir Cucileri (Şibanîleri) ve Taybuğa neslinin münasebetlerini yansıtan ve bu konuda malumat ihtiva etmesi pek muhtemel olan, elçilere ait “Sibir Defterleri” yitirilmiştir. N. M. Rogojin’in mülâhazasına göre bu defterler, büyük olasılıkla, 1555-1563 tarihlerine aitti ve “Sibir Hanı Yadigâr ile Sibir divanından”³ Moskova’ya gönderilen sefirilere ait dokümanları ihtiva ediyordu. Sibir ile Osmanlılar arasında elçi teatisinin varlığını gösteren belgeler ise hiç yoktur.

XVI. yüzyılın ikinci yarısına ait, Osmanlı Defterdarı Seyfi Çelebi’nin (ölüm tarihi H. 990/26 Ocak 1582-24 Ocak 1583)⁴ kozmografyasında Sibir Hanlığı tasvir edilmiştir. Onun kozmografyasında, Osmanlı İmparatorluğu’na dâhil olmayan Asya’daki memleketler tarif edilir (örneğin Çin, Tibet, Hindistan, İran, Kaşgar ve Kalmuklar)⁵. Çelebi, eserinin üçüncü bölümünde Kaşgar ve Kazaklar ile birlikte Tura yani Sibir Hanlığı hakkında da bilgi vermiştir. Müellif her yerde hanlığı Tura tesmiye eder ve Sibir adını kullanmaz⁶. Seyfi Çelebi’nin bu bilgileri nereden aldığı tam olarak bilinmemektedir. Fakat eserinin kişisel deneyimlerinin üzerine inşa olunmayıp, alalecele derlendiğini söylemek pekâlâ mümkündür. Bu da demek oluyor ki Osmanlı tarihyografisinde Sibir Hanlığı tarihi ile ilgili eserlerin bulunduğunu varsayma olanağı mevcuttur.

³ N. M. Rogojin, *Posolskie Knigi Rossii Kontsa XV- Naçala XVI vv.*, Moskova, 1954, s. 54.

⁴ Yazarın ölüm tarihi ile Laiden Yazması’nın tarihi arasında bazı çelişkiler mevcuttur. Muhtemelen bu eser onun ölümünden sonra tamamlandı ve tarih düşüldü. Ayrıca Seyfi Çelebi Farsça ve Türkçe şiirler de yazmıştır. (Yazmalar için bkz.: *Bibliothèque Nationale. Département des Manuscrits. Catalogue des Manuscrits Persans. I. Ancien Fonds. Par Francis Richard*, Paris, 1989, s. 321-322, No. 317: X-XIII).

⁵ *L’Ouvrage de Seyfi Çelebi, Historien Ottoman du XVIe siècle. Édition critique, traduction et commentaries par J. Matuz*, Paris, 1968; J. E. Matuz, “The Tatar Khanate of Siberia in a late-sixteenth century Ottoman Cosmography”, *Yazık, Duhovnaya Kultura i İstoriya Tyurkov: Traditsii i Sovremennost. Trudi Mejdunarodnoy Konferentsii v 3-h Tomaň*, Tom 3, Moskova, 1997, s. 118-119. Fransızca çevirisi için ayrıca bkz. *Histoire de L’Asie Centrale par Mir Abdoul Kerim Boukhary*, Paris, 1876, Ek s. 302-304. Rus dilinde de Seyfi Çelebi hakkında muhtasar bilgi mevcuttur: V. V. Barthold, *Soçineniya, Tom II, Ç. 1 (Obşçie Raboti po İstorii Sredney Azii. Raboti po İstorii Kavkaza i Vostoçnoy Evropı)*, Moskova, 1963, s. 96 ve 517; T. İ. Sultanov, “Kratkoe Opisanie Soçineniya Seyfi (XVI v.)”, *İzvestiya AN Kazahskoy SSR. Seriya Obşçestvennaya*, Alma Ata, 1970, No: 1 (Ocak-Şubat), s. 46-50. V. P. Sançirov, “Kalmaki’ v ‘İstorii’ Turetskogo Avtora XVI v. Seyfi Çelebi”, *Maloissledovanie İstoçniki po İstorii Dorevolyuetsionnoy Kalmikii i Zadaçi İh İzüçeniya na Sovremennoy Etape*, Elista, 1987, s. 6-27.

⁶ 1635 yılı civarında Rahman Kulu (galiba Kazanlı) tarafından yazılan bir mektupta (muhtemelen Kırım müftüsüne) bazı ümitler ifade edilir: Henüz Halife Hz. Ömer zamanında İslam dinini benimseyen Kazan’ın Rus-u menhusun elinden kurtarılması gerektiği belirtilmiştir. Müellif ayrıca Kazan memleketinin ve çevre ülkelerin zenginliklerini ve onların askerî güçlerini birer birer saymaktadır. Tura memleketi (yani Sibir Hanlığı) hakkında şunları yazmıştır: Yedi şehri vardır, sekiz kere yüz bin Samur verirler ve Kara Tilki dahi ol kadar verirler. Bkz. A. N. Kurat, *Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara, 1972, s. 374-376.

Seyfi'nin verdiği malumat, hanlık tarihinin oldukça karanlık ve girift dönemleriyle ilgilidir. Ayrıca 1500 yılı civarında Şibanî Devleti'nde iktidara, Seyyid İbrahim (Rus kaynaklarında İbak)'in oğlu Kutluk geldi. O, 1505 yılında Ural bölgesindeki Rus arazisine baskın düzenledi fakat burada yenilgiye uğradı, Çimgi-Tura şehri ise altüst edildi⁷. Şibanîlerin Sibir'deki ardılları, yerel menşeli bir kabile olan Taybuğalıları⁸, başlangıçta yönetim merkezleri İşim'deki Kızıl-Tura, sonra ise İsker oldu. Devletin (hanlığın) kurucusu, Seyyid İbrahim'i öldüren Taybuğalı İsker Begi Muhammed idi. "Maalesef Taybuğa Devleti'nin 1495-1555 yılları arasındaki siyasî tarihi tamamen karanlıktır. Taybuğa Hanlığı bu dönemde Ugor kabile begleri ile Sibir-Tatar feodallerinin egemenliğinde, merkezî otoritesi son derece zayıf, türü kendine özgü bir federasyondan ibaretti"⁹. Muhammed Beg'in halefi Kâsım Beg idi. Onu da kardeşleri Yedigâr ve Bekbulat takip ettiler.

XVI. yüzyılın ortası Sibir Yurdu tarihinde bir dönüm noktası oldu. İtil hanlıklarının Moskova Knezliği'ne bağlanması, Sibir Yurdu'nu bütün batı hududu boyunca Moskova'ya komşu durumuna getirdi. Taybuğalıları, Kırım Hanlığı ve Osmanlı İmparatorluğu ile doğrudan münasebet kurma imkânını kaybettikleri gibi Kazan Hanlığı'nın desteğini de yitirmiş oldular¹⁰. Şibanîler daha XVI. yüzyılın 50'li yıllarında Buhara hâkimi II. Abdullah Han'ın desteği ile Sibir Yurdu üzerinde kendi egemenliklerini kurmak için mücadeleye başlamışlardı. Bu tehdidin ciddiyetinin bilincinde olan Yedigâr, 1555 yılı Ocak ayında askerî yardım için Korkunç İvan'a müracaat etti ve karşılığında da Rus Devleti'nin metbuluğunu tanıyıp, yıllık haraç olarak kürkler göndereceğine dair söz verdi. B. Ischboldin, Yedigâr'ı Moskova vassalı olmayı icbar eden nedenler arasında dinî saikalara vurgu yapar: Küçüm tutkulu bir Müslüman olmuştu, Yedigâr ise putperestti¹¹. Ancak Moskova Knezliği tarafından Yedigâr'a askerî yardım sağlanamadı (1556-1557 yıllarında birkaç ünlü sefirin Moskova'ya gelmesine

⁷ A. G. Nesterov, "Formirovanie Gosuderstvennosti u Tyurskih Narodov Urala i Zapadnoy Sibiri v XIV-XVI vv.", **Deşt-i Kıpçak i Zolotoya Orda v Stanovlenii Kulturi Evraziyskih Narodov**, Moskova, 2003, s. 116; 1481-1505 yılları arasında Sibir Şibanîleri ile Moskova ilişkileri için bk. J. Martin, "The Tiumen' Khanate's Encounters with Muscovy 1481-1505", **Passé Turco-Tatar Présent Soviétique. Études offertes a Alexandre Benningsen**, Paris, 1986, s. 79-87; Osmanlı-Rus ticaretinde kürkün rolü hakkında yine bk. J. Martin, **Treasure of the Land of Darkness. The Fur Trade and its Significance for Medieval Russia**, Cambridge, 1986; A. Benningsen-Ch. Quelquejay-Lemerrier, "Les marchands de la Cour Ottomane et le Commerce des Fourrures Moscovites dans le Seconde Moitié du XVIe Siècle", **CMRS**, Vol. XI/3, Paris, 1970, s. 363-388.

⁸ V. V. Trepavlov, "Taybuğa 'Na Mangitskom Yurte Tretiy Gosudar'", **Tatarica. Zvezdnyy Ças Tatarskoy İstorii**, No: 1, Zima 1997-1998, Kazan, 1997.

⁹ A. G. Nesterov, **Gosudarstva Şeybanidov i Taybugidov v Zapadnoy Sibiri v XIV-XVII vv.: Arheologiya i İstoriya**, AKD, Moskova, 1998, s. 16; A. G. Nesterov, "Formirovanie Gosudarstvennosti...", s. 118.

¹⁰ A. G. Nesterov, "Formirovanie Gosuderstvennosti...", s. 118.

¹¹ B. Ischboldin, **Essays on Tatar History**, New Delhi, 1963, s. 100.

rağmen). Taybuğalılar Devleti, 1563 yılında Nogaylarla birlikte hareket eden Sibir Şibanîleri neslinin boyunduruğu altına düştü¹².

Küçüm'ün yeniden ihya ettiği devlet, Özbek Şibanîlerin vassalı oldu ve Belh Hanlığı gibi onun bünyesinde yer aldı. “Devletin üst düzey yöneticileri Sibir hanlarını değiştirme hak ve imkânına sahip idiler. Nitekim 1560'lı yılların ortalarında Seyyid İbrahim Han'ın torunu Küçüm Han'ın yerine kardeşi Ahmed Giray Han tayin edilmiş, onun ölümünden sonra ise Sibir Hanlığı tahtı yeniden Küçüm Han'a iade edilmişti”¹³ Küçüm ve Ahmed zamanlarında da merkezî otorite zayıf karakterli, yerel aristokrasi ayrılıkçı ve devletin organları yetersizdi. Devletin örgütlenme planında yarı bağımlı federasyon hali devam ediyordu. Küçüm'ün yerel elitlere karşı savaşı Buhara'ya yardım etmek içindi. Türkistan ile kültürel ve siyasî ilişkilerin artması, II. Abdullah'ın Buhara'dan vaizler göndermek suretiyle desteklediği İslam'ın faal propagandasını da birlikte getirdi¹⁴. Başlangıçta Küçüm ve Ahmed Giray, Yedigâr'ın Moskova'ya vergi verme mükellefiyetini tasdik ediyorlar fakat hakikatte bu görevi yerine getirmiyorlardı. IV. İvan 1569-1571 yılları arasında Küçüm Han'dan kendisini metbu olarak tanıdığını bildiren bir ferman almaya çalıştı ancak bunu başaramadı. 1573 yılında Küçüm'ün yeğeni Muhammed Kul Sultan, Rusya Devleti'ne ait Çusovskoy nahiyesine (volost) bir baskın düzenledi. “Rus Devleti, Şibanîlerin rakibi olan Kazak Hanı Hakk Hazar ile ilişki kurmaya çalıştı fakat 1580 yılında Hakk Hazar öldü, Kazak Hanlığı'nın hâkimiyeti

¹² Nogay-Sibir ilişkileri için bk. Örneğin: **Posolskaya Kniga po Svyazam Rossii s Nogayskoy Ordoy (1576 g.)**. Yayına Hazırlayan, Giriş ve İzahlar V. V. Trepavlov, Moskova, 2003, s. 27.

¹³ A. G. Nesterov, **Gosudarstva Şeybanidov i Taybugidov v Zapadnoy Sibiri v XIV-XVII vv.: Arheologiya i İstoriya**, AKD, Moskova, 1998, s. 17.

¹⁴ N. F. Katanov, “Predaniya Tobolskih Tatar o Pribitii v 1572 Godu Muhammedanskih Propovednikov v Gorod İsker”, **Ejegovnik Tobolskogo Gubernskogo Muzeya**, Vıp. VII, 1897; Aynı müellif, “O Religioznih Voynah Uçenikov Şeyha Bagaudina Protiv İnopodtsev Zapadnoy Sibiri”, **Ejegovnik Tobolskogo Gubernskogo Muzeya**, Vıp. XIV, 1904 (1905); A. G. Nesterov, a.g.e., s.17; V. İ. Sobolev, “Rasprostranenie İslama v Sibirskih Hanstvah (K Postanovke Problemi)”, **Traditsii i İnnovatsii v İstorii Kulturi**, Novosibirsk, 1995; Yine bkz. A. İnan, “Sibirya'da İslamiyetin Yayılışı”, **Necati Lugal Armağanı**, Ankara, 1968; Fransızca **Chaires du Monde Russe**'nin özel bir fasikülü (41/2-3), **En Islam Sibirien**, Ed. Stephane A. Dudoignon, Paris, 2000, başlığı altında “Sibirya'da İslam” konusuna hasredilmiştir. Burada S. Dudoignon'un özsözünden başka konuyla ilgili bazı makaleler vardır: N. A. Tomilov, “Ethnic Processes within the Turkic Population of the West Siberian Plain (Sixteenth-Twentieth Centuries)”, s.221-232; S. N. Korusenko, “Composition ethnique et relations intercommunautaires des Tatars du Moyen-Irtysh (fin XVIIIe-fin XXe Siècles): etude de quelques releves demographiques et genealogiques, s. 223-244”; A. J. Frank, “Varieties of Islamization in Inner Asia: The Case of Baraba Tatars (1740-1917)”, s.245-262; Ch. Noack, “Die sibirischen Bucharioten-eine muslimische Minderheit unter russischer Herrschaft”, s. 263-278; Th. Zarcione, “Les confreries soufies en Sibirie (XIXe siecle et debut du XXe siècle), s. 279-296; S. A. Dudoignon, “Un islam peripherique? Quelques reflexions sur la presse musulmane de Sibirie a la veille de la Premiere guerre mondiale”, s. 297-340; A. G. Seleznev, “Le syncrétisme islam-paganisme chez les peuples türks de Sibirie occidentale”, s. 341-356; Sh. K. Ahmetova, “L'islam dans la culture des qazaqs de Sibirie occidentale”, s. 357-368.

ise II. Abdullah'ın müttefik ve vassalı olan Şigay Han'a geçti ki, bu sonuncunun kızlarından biri Küçüm Han'ın hatunu idi"¹⁵. Nihayet Sibir'deki Şibanî Devleti, Yermak'ın yıkıcı seferi ile sona erdi¹⁶. Onun adamları 25 Ekim 1582'de İsker'i ele geçirdiler. Yermak bu yılın sonuna kadar İsker'in gerçek bağımsız hâkimi gibi hareket etti ve ancak Abalak yakınlarında (5 Aralık 1582) Küçüm'ün ordusu ile savaştıktan sonra Moskova Çarlığı'ndan yardım istemeye karar verdi. Küçüm'e karşı yapılan savaşa paralel olarak Taybuğalı Seyyid Ahmed b. Bekbulat ile de mücadele edildi. Uzun süren savaş sırasında, Seyyid Ahmed Bek 1586 yılında Taybuğa Devleti'ni yeniden ihya etti, Şibanî valisini İsker'den çıkardı fakat 1598 yılında Voyvoda D. Çulkov, İsker'i ele geçirerek Seyyid Ahmed'i yakalayıp tutsak etti. Savaş devam ederken Küçüm Han, Doğu ve Güney Sibirya'nın münferit bölgeleri üzerinde kısa süreli hâkimiyet kurmaya muvaffak oldu, bu egemenlik hanın bozguna uğradığı 1598 yılının Ağustos ayına kadar devam etti ve çok geçmeden Mangıtlar ile yapılan bir mücadele sırasında öldürüldü¹⁷. Küçüm Han'ın halefleri ise 1660'lı yıllara kadar Sibir için Mangıtlar ile beyhude yere savaşmaya devam ettiler¹⁸.

Seyfi Çelebi tarafından telif edilen eserin Yermak'ın seferi ile Küçüm Han'ın vefatı arasındaki zaman diliminde derlenmiş olduğu aşikârdır. Seyfi Çelebi'nin bildirdiğine göre, Küçüm'ün "oğlu" Moskova'da idi. Aslına bakılırsa 1585 yılında (1584-1585 yılından geç değil), muhtemelen, yeğeni Muhammed Kul payitahtta tutuluyordu¹⁹. 1573-1591 yılları arasında defaten Rusya'yı ziyaret eden İngiliz Jerome Horsey kaleme aldığı "seyahatname"de Ruslar tarafından ele geçirilip annesi, en iyi danışmanları ve mirzaları (murseys) ile birlikte Moskova'ya getirilen ve "Chiglicke Alothe" ismiyle anılan bir "Sibir Hanı"nın zikretmektedir:

¹⁵ A. G. Nesterov, **Gosudarstva Şeybanidov i Taybugidov...**, s. 18.

¹⁶ R. G. Skrinnikov, **Ekpeditsiya v Sibir Otryada Yermaka**, Leningrad, 1982; Ayrıca bkz. Yu. Zuyev-A. Kadırbayev, "Pohod Yermaka v Sibir: Tyurskie Motivi v Russkoy Teme", **Vestnik Evrazii/Acta Eurasica**, No. 3 (10), Moskova, 2000, s. 38-60.

¹⁷ İ. V. Zaitsev, "Sibir Hanlığı", **Türkler**, C. VIII, Ankara, 2002, s. 472-479; Aynı zamanda, 1598 yılı Ağustos ayında, Küçüm'ün torunu Araslan [Arslan] Obi'de ele geçirilerek tutsak edildi ve 1614 yılında Kâsım hanı oldu. (A. V. Belyakov, "Kasimovskiy Tsar Araslan Aleyeviç i Pravoslavnoe Naselenie Ego Udela", **Tyurkologičeskiy Sbornik, 2002. Rossiya i Tyurskiy Mir**, Moskova, 2003, s. 191.).

¹⁸ A. G. Nesterov, "Formirovanie Gosuderstvennosti...", s. 121.

¹⁹ Bkz. **Dopolnenie k Aktam İstoričeskim**, St. Petersburg, 1846, Tom I, No. 128, s. 184-185; A. A. Vvedenskiy, **Dom Stroganovih v XVI-XVII vv.**, Moskova, 1962, s. 90-109; R. G. Skrinnikov, **Sibirskaya Ekspeditsiya Yermaka**, Novosibirsk, 1982, s. 178. Ayrıca bkz. T. İ. Sultanov, **Kratkoe Opisanie**, s. 49, prim. 17. 1588-1589 yıllarında elçilik misyonuyla İran'da bulunan Moskovalı diplomat G. B. Vasilçikov, Sibir'in işgalinin sebepleri şu şekilde verir: Küçüm Han Korkunç İvan'a vergi ödüyordu ancak Fedor İvanoviç zamanında kesildi. Bundan dolayı "Hükümdarımız kendine bağlı Perm Kazakları ve Kazaklardan teşkil ettiği bir orduyu onun üzerine gönderdi. Sibir Hanlığı'nı ele geçirdiler, Küçüm Han ve ona bağlı Kazaklar bozkıra kaçtılar. Hayatta kaan yeğeni Hanzade Muhammed Kul tutsak edildi. Bkz. **Pamyatniki Diplomatičeskih i Torgovih Snoşeniy Moskovskoy Rusi s Persiey. İzdano pod Redaktsiey N. İ. Veselovskiy, Tom I. Tsarstvovanie Fedora İoannoviça**, St. Petersburg, 1890, s. 94.

“Onu, kavmi gibi hoş bir biçimde, at üzerinde silahlarıyla gördüm ve yurdunda bazı İngilizlerin ya da en azından bana benzeyen insanların yaşadığını anlattığını duydum”²⁰.

“Ve Kazak taifesinden bir tarafına Tura Vilayeti’dir. Yigirmi günlük yol eni uzunudur. Deşt-i Kıpçağ’ın öte kenarıdır. Padişahlarına Küçüm Han dirler, Çingiz neslidir, Müselmandır, İmam-ı Âzam mezhebidir”²¹.

Küçüm Han bir yere gitmiş idi. Rus kâfiri gelip gice ile Tura şehrini aldı. Küçüm Han haberdar olacağız şehri kuşattı. Bir iki yıla dek kâfiri taşra çıkmağa komadı. Âciz idüb sonra aldı. Yine Tura’yı bu hikâyet yakında oldu. Amma Rus Tura’yı aldıktık Küçüm Han’ın bir oğlun tutub Moskov’a gönderdiler.

Küçüm Han vilayetinin etrafında acaib taifeler vardır ve suretleri acib garib şekildedir. Ve dillerin hiç kimse anlayamaz. Dinleri ve mezhepleri yoktur. Heman hayvan misalindedürler.

Ve ol vilayette yay günlerindeki gice gayetle kısa olur. Kırk gün muttasıl yatsu namazı kılınmayup subh-ı sâdik olur, meşhur kısadır.

Ve Küçüm Han’ın ecdadı Çingiz’e dek ol vilayette saltanat iderler...”²².

KAYNAKÇA

BARTHOLD, V. V., **Soçineniya, Tom II, Ç. 1 (Obşçie Rabotı po İstorii Sredney Azii. Rabotı po İstorii Kavkaza i Vostoçnoy Evropı)**, Moskova, 1963.

BELYAKOV, A. V., “Kasimovskiy Tsar Araslan Aleyeviç i Pravoslavnoe Naselenie Ego Udela”, **Tyurkologičeskiy Sbornik, 2002. Rossiya i Tyurskiy Mir**, Moskova, 2003.

BENNİGSEN, A.-Quelquejay-Lemercier, Ch., “Les marchands de la Cour Ottomane et le Commerce des Fourrures Moscovites dans le Seconde Moitié du XVIe Siècle”, **CMRS, Vol. XI/3, Paris, 1970, s. 363-388.**

Bibliothèque Nationale. Département des Manuscrits. Catalogue des Manuscrits Persans. I. Ancien Fonds. Par Francis Richard, Paris, 1989.

Chaires du Monde Russe (41/2-3).

DJEROM Gorsey, **Zapiski o Rossii. XVI Naçalo-XVII v.**, Moskova, 1990.

Dopolnenie k Aktam İstoriçeskim, St. Petersburg, 1846, Tom I.

EFENDİYEV, O. A., **Obrazovanie Azerbaydjanskogo Gosudarstva Sefevidov v Naçale XVI Veka**, Bakü, 1961.

²⁰ Djerom Gorsey, **Zapiski o Rossii. XVI Naçalo-XVII v.**, Moskova, 1990, s. 106; İsim bu şekli Kâsım ve Kazan Hanı Şah Ali (Şigaley)’in adına oldukça benziyor.

²¹ Ebu Hanife şeklinde ifade ediyor, yani Hanefi mezhebine mensuptur.

²² **L’Ouvrage de Seyfi Çelebi, Historien Ottoman du XVIe siècle. Édition critique, traduction et commentaries par J. Matuz**, Paris, 1968, s. 180-181, 89. [Bu kısmı iktibas yapılan eserin orijinalden aktardık] S. A.

- HAMMER, J. von, **Geschichte des Osmanischen Reiches**, Bd. 3. Pest, 1828.
- ISCHBOLDİN, B., **Essays on Tatar History**, New Delhi, 1963.
- İNAN, A., "Sibirya'da İslamiyetin Yayılışı", **Necati Lugal Armağanı**, Ankara, 1968, s. 332-338.
- KATANOV, N. F., "Predaniya Tobolskih Tatar o Pribitii v 1572 Godu Muhammedanskih Propobednikov v Gorod İsker", **Ejagodnik Tobolskogo Gubernskogo Muzeya**, Vıp. VII, 1897.
- KATANOV, N. F., "O Religioznih Voynah Uçenikov Şeyha Bagauddina Protiv İnopodtsev Zapadnoy Sibiri", **Ejagodnik Tobolskogo Gubernskogo Muzeya**, Vıp. XIV, 1904 (1905).
- KURAT, A. N., **Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, Ankara, 1972.
- L'Asie Centrale par Mir Abdoul Kerim Boukhary**, Paris, 1876.
- L'Ouvrage de Seyfi Çelebi, Historien Ottoman du XVIIe siècle. Édition critique, traduction et commentaries par J. Matuz**, Paris, 1968.
- MARTİN, J., "The Tiumen' Khanate's Encounters with Muscovy 1481-1505", **Passé Turco-Tatar Présent Soviétique. Études offertes a Alexandre Benningsen**, Paris, 1986, s. 79-87.
- MARTİN, J., **Treasure of the Land of Darkness. The Fur Trade and its Significance for Medieval Russia**, Cambridge, 1986.
- MATUZ, J. E., "The Tatar Khanate of Siberia in a late-sixteenth century Ottoman Cosmography", **Yazık, Duhovnaya Kultura i İstoriya Tyurkov: Traditsii i Sovremennost. Trudi Mejdunarodnoy Konferentsii v 3-h Tomah**, Tom 3, Moskova, 1997.
- NESTEROV, A. G., **Gosudarstva Şeybanidov i Taybugidov v Zapadnoy Sibiri v XIV-XVII vv.: Arheologiya i İstoriya**, AKD, Moskova, 1998.
- NESTEROV, A. G. "Formirovanie Gosuderstvennosti u Tyurskih Narodov Urala i Zapadnoy Sibiri v XIV-XVI vv.", **Deşt-i Kıpçak i Zolotoya Orda v Stanovlenii Kulturi Evraziyskih Narodov**, Moskova, 2003.
- Pamyatniki Diplomatıçeskih i Torgovih Snoşeniy Moskovskoy Rusi s Persiey. İzdano pod Redaktsiey N. İ. Veselovskiy, Tom I. Tsarstvovanie Fedora İoannoviça**, St. Petersburg, 1890.
- Posolskaya Kniga po Svyazam Rossii s Nogayskoy Ordoy (1576 g.)**. Yayına Hazırlayan, Giriş ve İzahlar V. V. Trepavlov, Moskova, 2003.
- ROGOJİN, N. M., **Posolskie Knigi Rossii Kontsa XV- Naçala XVI vv.**, Moskova, 1954.
- SANÇİROV, V. P., "Kalmaki' v 'İstorii' Turetskogo Avtora XVI v. Seyfi Çelebi", **Malo-issledovanie İstoçniki po İstorii Dorevolyuetsionnoy Kalmıkii i Zadaçi İh İzuçeniya na Sovremennoy Etape**, Elista, 1987, s. 6-27.
- SKRINNİKOV, R. G., **Ekpeditsiya v Sibir Otryada Yermaka**, Leningrad, 1982.
- SKRINNİKOV, R. G., **Sibirskaya Ekspeditsiya Yermaka**, Novosibirsk, 1982.

- SOBOLEV, V. İ., “Rasprostranenie İslama v Sibirskih Hanstvah (K Postanovke Problemi)”, **Traditsii i İnnovatsii v İstorii Kulturi**, Novosibirsk, 1995.
- SULTANOV, T. İ., “Kratkoe Opisanie Soçineniya Seyfi (XVI v.)”, **İzvestiya AN Kazahskoy SSR. Seriya Obşçestvennaya**, Alma Ata, 1970, No: 1 (Ocak-Şubat), s. 46-50.
- TREPAVLOV, V. V., “Taybuğa ‘Na Mangıtskom Yurte Tretiy Gosudar’”, **Tatarica. Zvezdny Ças Tatarskoy İstorii**, No: 1, Zima 1997-1998, Kazan, 1997.
- VVEDENSKİY, A. A., **Dom Stroganovih v XVI-XVII vv.**, Moskova, 1962.
- ZAITSEV, İ. V., “Sibir Hanlığı”, **Türkler**, C. VIII, Ankara, 2002, s. 472-479.
- ZUYEV, Yu.,-Kadırbayev, A., “Pohod Yermaka v Sibir: Tyurskie Motivi v Russkoy Teme”, **Vestnik Evrazii/Acta Eurasica**, No. 3 (10), Moskova, 2000, s. 38-60.